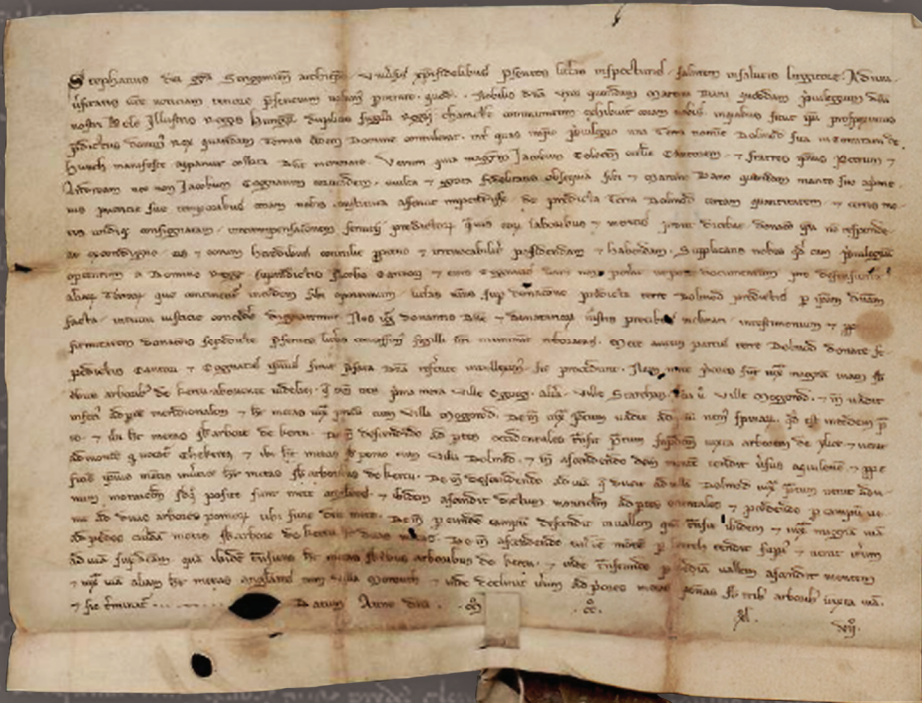

DÉL-MAGYARORSZÁGTÓL ITÁLIÁIG

Bánca nembeli István
(1205 k. – 1270)

váci püspök, esztergomi érsek,
az első magyarországi bíboros
életpályája

KISS GERGELY

KRONOSZ KIADÓ

Kiss Gergely

Dél-Magyarországtól Itáliáig

KISS GERGELY

DÉL-MAGYARORSZÁGTÓL
ITÁLIÁIG

Bánca nembeli István
(1205 k. – 1270)
váci püspök, esztergomi érsek,
az első magyarországi bíboros életpályája

Kronosz Kiadó
Pécs, 2015

A könyv alapjául szolgáló kutatást az OTKA NN 109690
„Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – online adattár”
kutatási projekt tette lehetővé.

A kötet megjelenését az
MTA-DE „Lendület” Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport
támogatta.

Első borítókép: Bánca István esztergomi érsek oklevele
(MNL Országos Levéltára, DL 40024 /1247/
Fotó: MNL OL)

Hátsó borítókép: Bánca István prenestei püspök-bíboros pecsétje
(Archives Nationales, Paris,
Fonds publiques de l’Ancien Régime, Marine, Affaires Étrangères,
Trésor des chartes, Série J 420, nr. 5. /1270/
Fotó: Archives Nationales de France)

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2015-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-44-3

© Kiss Gergely
© Kronosz Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
ELŐSZÓ	9
SZÁRMAZÁS	13
AZ EGYHÁZI KARRIER KEZDETEI	19
BÁCS, TITEL ÉS A KIRÁLYI KANCELLÁRIA	19
A FŐPAPI PÁLYAFUTÁS	22
Vác	22
Esztergom	23
A PÁPAI KORMÁNYZATBAN	30
Az első pápai megbízatások (1241–1252)	30
Esztergomtől Prenestéig	32
Bánca István bíborosi tevékenysége	44
A bíborosi tevékenység mennyiségi mutatói	44
A bíborosi tevékenység minőségi mutatói	50
<i>Bánca István a kuriális bíráskodásban</i>	50
<i>Bánca István legátusi megbízásai</i>	57
<i>Pápválasztások és székiüresedések</i>	58
<i>Bánca István mint protector ordinis</i>	61
A BÍBOROSI TÁRSADALOM	65
Kardinálisok közt	65
A bíborosi <i>familia</i>	66
Bánca István bíborosi <i>familiájának</i> tagjai	68
AZ UTOLSÓ ÉVEK – A BÍBOROSI HAGYATÉK	103
ÖSSZEGZÉS	106
SUMMARY	110

MELLÉKLETEK	117
Grafikonok	119
I–XIX. Bánca István bíborosi tevékenységének időbeli megoszlása (1253–1270)	119
XX–XXI. Bánca István bíboros pápai kormányzati tevékenységének minőségi megoszlása	127
Táblázatok	129
I. táblázat – Bánca István esztergomi érsek tevékenységével kapcsolatos oklevelek	129
II. táblázat – Bánca István pápai megbízatásai bíborosi kinevezése előtt	133
III. táblázat – Bánca István bíboros kortársai	135
IV. táblázat – Bánca István bíborosi tevékenysége	140
V. táblázat – Bánca István prenestei püspök-bíboros által elnyert jogok, engedélyek és az általa adott javadalmak	181
VI. táblázat István bíboros udvartartásának személyi összetétele	185
VII. táblázat A Bánca István végrendeletének összetétele	186
Dokumentumok	189
D–1. István prenestei püspök-bíboros procuratorként eljár az Ágoston-rendi remeték és a vilhelmiták közötti perben (1266. július 8.)	189
D–2. A latin-görög uniós egyezés előkészítése (1270. március 4.)	196
D–3. István prenestei püspök-bíboros végrendelete (1270. július 5.) ...	204
Képek	209
K–1. Bánca István esztergomi érsek oklevele (1244. november 7.)	209
K–2. Bánca István esztergomi érsek pecsétje (1244. november 7.)	210
K–3. Bánca István esztergomi érsek oklevele (1247)	211
K–4. Bánca István esztergomi érsek pecsétje (1247)	212
K–5. A bíborosi testület parancslevele az albanói püspök-bíboroshoz (1270. március 4.)	213
K–6a. István prenestei püspök-bíboros pecsétje (1270. március 4.)	214
K–6b. István prenestei püspök-bíboros pecsétje (1270. március 4.)	215
K–7. Petrus Lombardus: Sententiarum Libri IV bejegyzése (1270)	216
 FORRÁSOK ÉS IRODALOM	 219
Rövidítések	219
Források, forráskiadványok	219
Szakirodalom	221
 Személy- és helynévmutató	 227

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelen könyv megszületésért elsősorban Bánca István a felelős. Azon kevés számú 13. századi magyar egyházi közé tartozik, akik mintha meg akartak volna szólalni, mélyebb nyomot hagyni a kései utókor emlékezetében. Nem először próbálkozott ezzel és nem is eredménytelenül, korábban is sikerült jeles kollégákat megszólítani, így a köszönet másodsorban őket illeti: Almási Tibort és Koszta Lászlót, akik az alapvetést már elvégezték, s erre új források és egyes kérdések újbóli, részletesebb felvetésével remekül lehetett építeni. Nagyon hasznos és sokrétű segítséget kaptam kollégáimtól és barátaimtól a források beszerzése terén, így meg kell említenem Pierre Jugie-t, az Archives Nationales de France (Paris) középkori anyagának referensét, Jadranka Neralicot, aki a Vatikáni Levéltárban volt a segítségemre, Kurecskó Mihályt és Rácz Györgyöt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára részéről, akik a levéltár állományából feldolgozott oklevelek közreadásában voltak segítségemre. Barabás Gábornak a kézirat átolvasásáért és értékes tanácsaiért, és végül, de nem utolsósorban saját, bíborosokéval aligha vetekedő *familiám* kitartó türelméért és segítségéért tartozom köszönettel.

Pécs, 2015. július

A szerző

ELŐSZÓ

Két és fél évtizede annak, hogy Almási Tibor és Koszta László jóvoltából megszületett az első részletes életrajz Bánca Istvánról, az első magyar származású bíborosról. A régebbi munkák is kiemelték annak jelentőségét, hogy Bánca a magyar egyháziak közül elsőként kapott helyet a legmagasabb szintű egyházkormányzatban, ám nem taglalták igazán részletesen a pályafutását. Erre elsőként 1991-ben a két kiváló szege-di medievista vállalkozott, és jóllehet írásuk alcímében életrajzi vázlatként jellemezték saját munkájukat, az addigiaknál messzemenően alaposabb összegzést készítettek az első magyar bíborosról.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy érdemes volt-e egyáltalán újra megpróbálkozni az életút feldolgozásával, ha már született egy olyan munka, amely a legfontosabb kérdéseket körbejárta, megvizsgálta. A szerzők ugyanis kitértek nemcsak a származás kérdésére, de – a terjedelem rövidege ellenére – behatóan foglalkoztak Bánca magyarországi pályafutásával, a bíborosi kinevezés körülményeivel, és az e minőségben eltöltött évek legfontosabb kérdéseivel. Mitől várható ezek után bármi új István bíborossal kapcsolatban?

Három ok is van, amely indokolja a pálya újbóli áttekintését. Először is furcsa módon 1991 óta az eddigi ismeretek rövidebb összefoglalásán kívül nem született részletesebb tanulmány, jóllehet a szerzőpáros több olyan kérdést is felvetett – például Bánca bíborosi tevékenységének részletezése, Bánca helye a bíborosi társadalmon belül, stb. –, amelyek inspirálóan hathattak volna a további kutatásokra.

Másodszor, minden olyan esetben, amikor egy korábban már kutatott téma ismét előkerül, azt új forrás(ok) felfedezése, bevonása is indokolhatja. Bánca esetében ez szerencsére így volt. Amikor a 11–13. századi pápai megbízottakról készülő prozopográfiai adatbázishoz gyűjtöttem anyagokat, akkor bukantam rá az első nagyobb „leletre”, a bíboros végrendeletére. Bár Agostino Paravicini Bagliani egy, a hazai kutatás számára nehezen hozzáférhető publikációjában már 1971-ben, majd kissé kibővítve 1980-ban közölte, ez nem volt ismert a magyar kutatók számára. A kiadások ellenére rögtön látható volt, hogy érdemes elővenni a szöveget, hiszen a benne szereplő nevek azonosítása komoly fejtörést okozott még a kiváló vatikáni kutatónak is, és izgalmasnak ígérkezett az eredetivel való összevetés is. Erre végül sor kerülhetett a Vatikáni Levéltárban és a Vatikáni Könyvtárban végzett kutatómunka során.

A második „lelet” máshol, más körülmények között került napvilágra. A helyszín ezúttal Párizs volt, ahol az Archives Nationales-ban éppen magyar vonatkozású anyagokat kerestem, és ennek során előkerült az az 1270-es oklevél, amelyen a többi kardinális mellett megtalálható Bánca István prenestei püspök-bíboros pecsétje is. Jelentőségét növeli, hogy az albanói püspök-bíboroshoz intézett diplomát az éppen üresedésben levő pápai hivatal helyett a kardinálisok testülete adta ki. Szintén Párizsban sikerült fellelni azt kódexet, amelynek utolsó lapján egy, a magyar bíborosra vonatkozó bejegyzés olvasható, amely beszámol halálának körülményeiről.

A harmadik ok, amiért különösen időszerűvé vált Bánca életútját újra elővenni, az részben a korábban megfogalmazott kérdések megválaszolásának igénye volt, új megközelítések alkalmazásával. Különösen izgalmasnak ígérkezett a bíborosi tevékenység mélyebb elemzése, illetve annak megválaszolása, hogyan illeszkedett be Bánca a magyarországitól jelentősen eltérő új társadalmi közegbe.

Bánca István életpályáját célszerű volt a *származás* kérdésével elkezdni, és mint kiderült, hasznos újdonságokkal lehetett gyarapítani eddigi ismereteinket. *Az egyházi karrier kezdetei* fejezetben röviden érintem, honnan és hogyan indult el István pályafutása, hogyan került a királyi udvar látókörébe. Ezt követi a *főpapi pályafutás* hazai állomásain eltöltött rövidebb (Vác) és hosszabb időszak elemzése, amelyben részletesen is kitértem az érseki tevékenység főbb súlypontjaira. Különösen izgalmas volt áttekinteni azt a folyamatot, ahogy Bánca kapcsolatba került a pápai kormányzattal, kezdve a mongol veszedelemről beszámoló követjárástól a pápai megbízatásokon át egészen a bíborosi kollégiumba való felvételig. Igyekeztem minél jobban körüljárni azokat a szempontokat, amelyek a magyar bíboros kiválasztásánál érvényesülhettek, illetve azt a folyamatot, amelynek eredményeként, ha nem is zökkenőmentesen, de elfoglalta a prenestei bíborosi széket. Arról sajnos eddig viszonylag keveset tudtunk, hogy Bánca mivel is foglalkozott valójában bíborosi időszaka közel két évtizede alatt, ezért számba kellett venni azokat a forrásokat, amelyekből erről képet nyerhettünk, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. *A pápai kormányzatban* című fejezet igyekszik az olvasó elé tárni, hogy tevékenységének voltak-e jellegzetes sajátosságai, milyen súlyt képviselt a pápai udvarban, a kardinálisok társaságában. Mindez átvezet egy fontos, eddig itthon kényszerűen kevéssé vizsgált kérdéskörhöz, a társadalmi integrációhoz (*A bíborosi társadalom*). A korszak kuriális társadalmában a bíborosok saját udvartartással, *familiával* rendelkeztek. Ennek vizsgálata azért is különösen izgalmas, mert azok a kutatások, amely eddig ezzel egyáltalán foglalkoztak, éppen Bánca esetében rendkívül vázlatos képet adtak róla, hiszen nem a teljes bíborosi pályafutást vizsgálták. A lehetőségekhez képest igyekeztem a *familia* minden tagját azonosítani, és róluk személy szerint a rendelkezésre álló információkat prozopográfiai bejegyzésekben közzé tenni. Végül nem maradhatott említés nélkül az első magyar származású bíboros hagyatéka sem, amelynek egyik legfontosabb forrása a már említett végrendelet, és a minden bizonnyal Bánca tulajdonát képező Petrus Lombardus-kódex is.

Ahhoz, hogy ezen a mozgalmas életpályán minél könnyebben eligazodjunk, a kötet mellékletei adnak, reményeim szerint, segítséget, legyen szó az esztergomi érseki oklevelekről, a bíborosi tevékenység szerkezetéről, jellemzőiről, egyáltalán azokról az ügyekről, amelyekben Bánca különböző minőségben eljárta. Szintén a könnyebb kezelhetőség érdekében szerepelnek külön táblázatban Bánca bíboros kortársai, az általa elnyert és adott engedélyek személyzete, udvartartása, rokonai számára, de készült táblázat a *familia* összetételéről és a végrendelet szerkezetéről is.

Három, Bánca bíborosi pályafutásában jelentős dokumentum teljes szövegében helyet kapott a kötetben: a vilhelmiták és az Ágoston-rendi remeték közötti vitában hozott ítélete, a bíborosi kollégium által a latin-görög unió ügyében kiadott oklevele, és végül a bíboros végrendelete. A közlést részben a források publikálásának hiánya, részben az eddigi kiadások hiányosságai indokolták.

A kötet végén közölt képek ezekhez a dokumentumokhoz kapcsolódnak, és lehetőséget adnak a pecsétek behatóbb tanulmányozására is. Bánca István esetében mind hazai, mind bíborosi pecsétadása dokumentálható, sőt alkalmasint hazai váci püspöki és esztergomi érseki pecsétváltása is. Végül nem maradhatott el a fentebb már említett kódex sem, amelyben az utolsó feljegyzés olvasható az első magyar bíborosról.